



О.Є. Черненко, А.Л. Казаков, Є.В. Печений

ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ДИТИНЦЯ У 2008 р.

In 2008, the rescue archaeological works on the territory of dytynets (citadel) of Ancient Chernihiv were provided at the area near the Annunciation Church and near the building of Collegium. During the work the new materials for the study of various periods of Chernihiv fortress in the Mediaeval period were obtained.

Влітку 2008 р. експедиція ДП НДЦ ОАСУ ІА НАНУ продовжила дослідження на території дитинця стародавнього Чернігова. Рятівні археологічні розкопки проводилися на північно-східній ділянці Чернігівського кремля (у зоні новобудови) та поблизу споруди Колегіуму XVI—XVIII ст., зведеної на останці середньовічного валу (дослідження пов'язані з проектно-реставраційними роботами).

Розкоп на північно-східній ділянці дитинця (сучасна вул. Горького, 1) був розташований безпосередньо на краю тераси р. Стрижень, неподалік від залишків Благовіщенського собору кінця XII ст., розкопаних Б.О. Рибаківим у 1946—1947 рр. Загальна розкрита площа складає близько 600 м². Потужність культурного шару сягає 3 м.

Культурний шар на дослідженій ділянці досить чітко стратифікується на кілька горизонтів. Під рівнем сучасної поверхні до глибини близько 1,5 м залягають напластування насипного ґрунту (підсіпка краю тераси) та будівельного сміття XX ст. Вони перекривають відкладення, які містять матеріали XVIII—XIX ст. (уламки керамічного та скляного посуду, кахлі, цегла тощо). З цього рівня впущено кілька ям та котловани семи споруд, що прорізають давніші нашарування до рівня материка.

Нижче від горизонту XVIII—XIX ст., майже по всій площі розкопу, фіксувався шар будівельного сміття (плінфа, цем'янка, полив'яна плитка, фрагменти тиньку зі слідами фрескового розпису тощо), пов'язаний з руйнуванням Благовіщенського собору. При розбиранні цього шару

виявлено значну кількість (кількасот) пластин мозаїки для підлоги. За кольоровою гамою та форматом вони ідентичні тим, що походять з розкопок Б.О. Рибаків 40-х рр. XX ст. Там само знайдено уламок білокам'яного блоку з рештками різьблення (плетиво). Серед інших матеріалів окремо можна відзначити фрагмент молочно-білої смальти із рельєфним зображенням ока.

Як відомо за повідомленнями писемних та картографічних джерел, руїни Благовіщенського храму розібрали у XVII ст., тоді ж на місці знищеної споруди збудували дерев'яну церкву, навколо якої влаштували цвинтар. Церква та цвинтар функціонували близько 100 років. Під час розкопок 2008 р. виявлено 18 поховань, котрі можна віднести саме до цього періоду. Всі поховання здійснені за християнським обрядом у ямах, які прорізали шар руйнування собору, проте не сягали рівня материка. Привертає увагу специфічна риса поховального обряду, простежена в кількох випадках: під голову та під ноги померлим були покладені уламки плінфи, взяті з розташованого поруч храму.

Напластування будівельного сміття з руїн Благовіщенського собору перекривали шари попереднього часу. У верхньому ярусі містилась незначна кількість уламків кружального посуду XIII—XV ст. Нижче були відкладення X — початку XIII ст.

У стратиграфії досить чітко простежується шар, пов'язаний з будівництвом Благовіщенського собору, який містить цем'янку та дрібні уламки плінфи. Фіксуються також сліди нівелювання поверхні навколо храму: котловани комплексів ранішого періоду (X—XI ст.) затрамбовано ґрунтом з домішками будівельного розчину.

Загалом досліджено вісім житлових та господарських будівель, низку ям та канав, рештки

огорож домонгольської доби. Привертають увагу сліди огорожі, спорудженої з трьох паралельних, розташованих впритул один до одного, рядів масивних колод. Виходячи з конструктивних рис та характеру розташування, її можна пов'язати з оборонними спорудами (огорожа, в'їзна брама) княжого двору XII — початку XIII ст., які досліджував на прилеглий ділянці у 1985 р. В.П. Коваленко. У цьому випадку є підстави точніше визначити північну межу княжого двору: вона проходила паралельно до стіни Благовіщенського собору, приблизно за 6 м на південь від неї.

Виявлений під час розкопок речовий матеріал давньоруської доби численний та різноманітний. Серед найцікавіших знахідок — висла свинцева печатка архаїчного типу зі слідами перекарбування (рис.), зроблена з плінфи однібічна ливарницька форма для виготовлення хрестика і підвісок, бронзові книжкові застібки, бронзова сокирка-амулет.

На ділянці поблизу споруди Колегіуму (сучасна вул. Преображенська, 1) загальна розкрита площа становить близько 40 м². Потужність культурного шару майже 5 м. Як вже вказувалося, роботи проводились на останці середньовічного валу. Оскільки ця ділянка оборонних споруд чернігівського дитинця недостатньо досліджена археологічно, доцільно більш детально зупинитися на її характеристиці.

Нижче від рівня сучасної поверхні залягає шар будівельного сміття XX ст. та відкладення чорного гумусованого ґрунту XIX ст. Вони перекривають нашарування, котрі складають останець середньовічного валу Чернігівської фортеці. Останець розподіляється на кілька послідовних ярусів: до глибини близько 2 м від сучасної поверхні залягають напластування XVII—XVIII ст., утворені темно-сірим та жовтим супіском. Під ними виявлено щільний шар темно-сірого супіску завтовшки 0,6 м, який не містить археологічних матеріалів. Нижче насип валу складається з жовтого материкового супіску. Під час розбирання нашарувань цього ярусу знайдено окремі уламки гончарного посуду X—XI ст. і деякі інші матеріали.

Насип валу підстилають рештки культурного шару, котрий утворився на ділянці Чернігівського дитинця на час виникнення оборонних споруд. Ці відкладення (чорний, насичений вуглинями гумусований супісок) сягають потужності 0,3 м. Вони містять фрагменти кружального посуду X ст. та значну кількість за-



Рис. Висла свинцева печатка архаїчного типу

лізних шлаків. Звідси походить також уламок кістяного однібічного гребеня з трьох частин, який датується X ст.

Археологічні об'єкти на дослідженій ділянці представлені рештками цегляної стічної труби початку XVIII ст. та дерев'яної кліті давньоруського часу. Залишки кліті (входила до території розкопу частково) збереглися на рівні матеріка у вигляді скупчення горілого дерева та завалу обпаленої глини.

Рештки цегляної стічної труби виявлено нижче, ніж рівень сучасної поверхні, безпосередньо під дерновим шаром. Вона була прибудована впритул до стіни Колегіуму та вела на дно розташованого поруч рову. Вдалося простежити ділянку труби на відрізку завдовжки близько 7 м. Як можна встановити, це мурована споруда завширшки 2,85 м з прямими паралельними стінами (товщина 0,7 м) та циліндричним склепінням. Її складено з жолобчастої цегли на вапняковому розчині. Заповнення труби містило матеріали XIX ст. (уламки столового та кухонного посуду та інше).

Каналізація аналогічної конструкції кінця XVII — початку XVIII ст. відома на території Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря. В Чернігові вона зафіксована вперше.

Тож археологічними розкопками 2008 р. на території Чернігівського дитинця отримано нові цікаві матеріали до вивчення різних періодів історії Чернігівської фортеці за доби середньовіччя.

